

A SPANYOL KÖZTÁRSASÁG — ELŐZMÉNYEK ÉS KIFEJLET —

PRIMO DE RIVERA diktatúrája mint az akkori idők követelménye alakult meg. Nem egyik napról a másikra megvalósított ötletszerű vagy vakmerő puccs volt, hanem komoly mérlegelések és aprólékos előkészületek eredménye. A felfordult közállapotok, a gazdasági élet, a közbiztonság megrendülése, az egymást sűrű időközökben követő kormányok egyforma tehetetlensége, a kommunisták és anarchisták előretörése, a merényletek elszaporodása úgy a fővárosban, mint a provinciákban, elsősorban a katalán tartományban, meggyőzték a népet arról, hogy elkerülhetetlen a gyökeres és mélyreható reform. Különösen a hadsereg, mely ekkor még nem politizált, zúgolódott egyre hangosabban a politikusok és a haszontalan parlament ellen.

Minden megtörtént, hogy a talajt előkészítse valami elkövetkező új változás számára, melyről azonban még senki sem tudta, hogy milyen lesz. Don Manuel Delgado Barreto, az ország egyik legügyesebb konzervatív publicistája, már 1916-ban megalapította Madridban a *La Acción* című napilapot, mely első számától kezdve állandóan a sürgős reformok bevezetésének szükségességét hangoztatta és nem szünt meg harcolni a korrupció ellen. 1916 óta terjesztette a közönség közt véleményét, hogy az akkori kormányok sorozata a végveszély elé viszi az országot. Ebben utóbb már senki sem kételkedett, úgyhogy a diktatúra előzményeinek tárgyalásánál az *Acción* előkészítő munkásságáról kiemelten meg kell emlékezni.

Míg a fővárosban ez a lap küzködött üldözötten és elnyomva, azalatt lassan megérlelődött a barcelonai gamizon tisztikarában a terv, mely hivatva volt az országot a lejtőn megállítani: a katonai diktatúra terve. Rendkívül érdekes mint forrásmunka az a három cikkből álló sorozat, melyet Primo de Rivera már Párizsból, lemondása után jelentetett meg a „*La Nación*”-ban, hol részletesen ismerteti az előkészületeket. Ebből is látható, hogy a diktatúrát érett politikai megfontoltság és komolyság hívta életre mint végső fegyvert.

Hogy pedig megvolt a létjogosultsága, arra bizonyíték az az egységes és általános lelkesedés, mellyel a nép minden rétege kikiáltása napján fogadta. A diktatúra megalakulását és első éveit ez az egész ország részéről megnyilvánuló teljes bizalom és ragaszkodás jellemzi, mely a szocialisták és az intelligencia részéről sem hiányzott. És az is kétségtelen, hogy sokirányú és nagy eredményeket fölmutató működésével az új vezetés rá is szolgált az elismerésre.

Külön nagy tanulmány tárgyát képezné a diktatúra működésének

ami nem felelt meg a diktátornak, állását veszítette. Egyetemi autonómia nem volt, a különféle művészi és tudományos körök, akadémiák politikai ellenőrzés alatt állottak. A rajzolóművész egy karikatúra miatt állását veszti, a lapot egy cikksorozata miatt napról-napra elkobozzák; a szellemi élet megbénul, a politika bevonul minden sarokba, minden műterembe: természetes, hogy át lehet érteni ezeknek az embereknek helyzetét. Objektíven véve Primo de Rivera sok esetben helyesen cselekedett az ország egyetemes jólétét tartva szem előtt; de hiába magyarázta volna eljárását ennek az intelligenciának, — amit ugyan sohasem magyarázott vagy indokolt bővebben — mégsem láttak benne egyebet, mint a durva zsamokot, aki politikus-katonai bakancsával beletipor a művészetbe és átgázol minden önálló egyéniségen. Ez a hangulat terjedt azután országszerte, évről-évre, hónapról-hónapra elemibb erővel, lehatolt a néphez, mely a lelki tartalmat nem érezve csak a frázisokat sajátította el.

Az intelligenciához tartozik a diákság, az egyetemi ifjúság. Itt Primo de Rivera igen nagy taktikai és politikai hibát követett el, melyről uralmának utolsó esztendejében e sorok írójának több alkalma volt vele beszélgetni. Primo de Rivera, mint ízig-vérig katona, első-sorban, sőt szinte kizárólag a hadseregre támaszkodott. Nem látta meg, amit például Mussolini azonnal észrevett, hogy a hangulatot mindig az ifjúság terjeszti pro vagy kontra, de nagyon hatékonyan. Nem volt hajlandó kemény karakterével és komolyságával, hogy pár hízelkedő, elismerő szót mondjon az ifjúság lekenyerezésére. „Diákok, gyerekek, majd megjön idővel az eszük!” — szokta mondani és ha zavarogtak, rendeletet adott, hogy kardlapozzák szét őket nagyon vigyázva, nehogy a „gyerekeknek” komoly bajuk essék. A különben fölötte éráián és úgy politikailag, mint világnézetileg nagy részben kiforratlan spanyol ifjúság hiúságát ez az eljárás mélyen sértette. Lázadó tanokat hirdető egyetemi tanárainak elmozdításában — így Unamuno-éban — zsamokságot látott, a liberális politikusok, valamint saját liberális tanárai azonnal éltek az alkalommal, a legkicsinyesebb, szinte alacsony hízelkedéssel meghódították őket a maguk számára, a haza jövőjének, a legérettebb politikusoknak tették meg ezeket a tizenöt-tizenhatéves hallgatókat, — itt ez a korhatár — úgyhogy a diktatúra negyedik esztendejében már alig volt más egyetemista, mint diktatúraellenes köztársaságpárti.

Itt említjük meg azt a nagy hibát is, melyet az új uralom elkövetett, amikor nem választotta el eléggé a diktatúra és a királyság fogalmát, a kettőt mintegy egybeolvasztotta, kitévén ezáltal a monarchiát annak a veszélynek, hogy a diktatúra bukása amannak megszűntét is jelenti, vagy legalább is előre jelzi.

A diktatúra harmadik ellensége a tüzértisztek voltak, akiknek fölkelései elsősorban is Primo de Rivera személye ellen irányultak. Ezekkel sok baja volt a kormánzatnak; a tisztak, annak ellenére, hogy legnagyobb részben arisztokrata családból származtak, köztársasági elveket vallottak. Ugyancsak fölötte jellemző a diktátor egyéniségére és gondolkodásmódjára az az eljárás, amellyel e bajokat megszüntetni igyekezett: egyetlen tollvonással eltörölte a tüzérséget olyan

arányban, hogy egyik napról a másikra megszűnt ez a fegyvernem a spanyol hadseregben. Ennyire radikális tudott és mert lenni a kormány, ami természetesen most már a hadsereg többi részében is nyugtalankodást, bizalmatlankodást és ellenségességet keltett.

A rendkívüli helyzetet sokkal előbb meg lehetett és meg is kellett volna szüntetni, mint azt Primo de Rivera tette, alább látni fogjuk, milyen indokokból. Az alkotmányosság hosszú hiánya újabb fordulatok esetén csak ismételt visszaélésekre vezethet. Primo de Riverának megvolt a politikai érzéke ahhoz, hogy eltalálja a kellő pillanatot, amikor diktatúrájával előlépjen. De távozásának idejét nem találta el, aminek azonban — mint alább látni fogjuk — nem ő volt a bűnöse. Természetesen mindez csak feltevés, mért az is lehetséges, hogy ha például a diktatúra már 1926 vagy 1927-ben megszűnik, akkor már ezekben az években következik be a mai szomorú és felfordult állapot a várt konszolidáció helyett. Primo de Rivera mindenesetre teljes jóhiszeműséggel cselekedett, tartva a maihoz hasonló események bekövetkezésétől és ezért akadályozta meg az alkotmányossághoz való visszatérést.

A diktatúrának másik hibája, illetőleg tévedése volt, amit még uralma alatt szemére vetett a legkonzervatívabb napilap, az *El Debate*, hogy egyes néprétegek létezéséről egyszerűen nem vesz tudomást. Ha a diktatúrának nem tetszett a szocializmus, akkor kimondotta: szocializmus pedig mától kezdve nincsen. Meghozta a rendeletet, kihirdette a szankciókat és hitte és vallotta, hogy szocializmus vagy kommunizmus vagy anarchia vagy széparatizmus megszűntek. Ahelyett hogy befolyásolta volna a vezetőket, elzárta előlük az aktivitás útját, eltörölte mögöttük a pártot és kimondotta, hogy elpusztultak. Akárcsak a tüzértiszteket, akiknek egész fegyvernemét feloszlatta, úgy akart kiirtani az országból mindent, ami szembehelyezkedett vele. Magától értetődő, hogy itt sem késett az ellenhatás, az új életre kapott pártok túlzásokban igyekeznek kipótolni azt, amit időben veszítettek.

Alapvető és nagy kihatású ballépése volt a diktatúrának az is, hogy a katonaságot, a tisztikart belevonta a politikába. A hadsereg mind a mai napig, a diktatúra óta politizál, ami teljesen egészségtelen, sőt veszedelmes állapot. Primo de Rivera, maga is katona, de egyszersmind politikus, maga után vonta a politikába nemcsak szűkebb környezetét, de egész tisztikarát a legkisebb hadnagyig, akik mind állást foglaltak és állást foglalnak közéleti kérdésekben a kormány, a mindenkori kormány mellett vagy ellen.

A legszomorúbb jelenség azonban az egész hét esztendő alatt a nagy és tisztakezü diktátor alatt kialakult protekcionizmus volt. Nem győzzük eléggé hangoztatni: Primo de Rivera egyike volt a történelem legbecsületesebb, legjobb szándékú és legkorrektebb politikusainak, akihez a panamák árnyéka sem fért. Jóhiszeműsége azonban gyakran megcsalta és több esetben olyanokat választott legszűkebb körébe, akik visszaéltek a beléjük helyezett kitüntető bizalommal. A diktatúra utolsó éveiből több komoly és akkoriban eltsolt panamát mutat fel, melyek bűnösei a vezér személyes barátainak köréből kerül-

tek ki. Azt még a legvehemensebb köztársaságpártiak is tudják manapság, hogy maga a diktátor legcsekélyebb anyagi előnyt sem szerzett magának hosszú uralma alatt. Mindezt azonban nem lehet egykét hívéről elmondani, akik a diktatúra hitelén a maguk idejében komoly csorbát ejtettek, noha ballépésük bizonyosodása után a jóhiszemű vezér mindig elejtette őket.

Ugyancsak személyes barátai sorából kerültek ki a magas állami funkcionáriusok, a miniszterek, a polgármesterek, s az általa alapított és személyes, legmegbízhatóbb híveiből toborzott „Unión Patriótica“ emberei nyomultak minden téren előre. Mindez ugyancsak nagy visszatzést szült országszerte, noha ez esetben is a legjobb szándék és akarat vezérelte a diktátort. A protekcionizmus nyilvánvaló volt, legjobban kivilágott az Asambléa nációnál összeállításában. Ez a nemzetgyűlés a diktatúra két éve alatt szerepelt, tagjait Primo de Rivera személyesen nevezte ki barátai köréből. Természetesen ilyen „nemzetgyűlés“, mely a diktatúra megszűntét akarta jelentem, nagy fölháborodást váltott ki országszerte, úgyhogy működése rövidesen meg is szűnt, ismét a diktátor vette át a vezetést, vállalva munkát és felelősséget.

Egyáltalában az utolsó két évben egyre láthatóbb volt az a tendencia, mellyel a diktatúrát az alkotmányosság felé átvezetni igyekeztek. Ez azonban a folytonosság megtartása érdekében csak lassan történhetett meg és különben is, figyelembe véve az akkori kormányzat centralista-konzervatív-monarchista elveit, nagy nehézségekbe ütközött. Nagyon nehéz volt ilyen alakban átadni a hatalmat az egyre türelmetlenebb, az elnyomatás alatt egyre szélsőségebbnek fejlődő politikai várakozásnak. Innen magyarázható az a halogatás, mellyel a diktátor egyre elodázta a választások idejének kiírását.

Még egy eléggé elhanyagolt szempont is felemlítést érdemel, úgymint környezetének külső befolyása. Primo de Rivera ellenségeivel alig, legtöbbször barátaival és munkatársaival érintkezett, amennyiben erre ideje maradt. Ezek a legnagyobbbrészt konjunktúra-emberek, protekcionista politikusok állásukat és kenyérüket féltették a diktatúra bukásától. Megragadtak tehát minden kínálkozó alkalmat, hogy bizonyítsák vezérüknek, hogy a hazának még szüksége van segítségére, hogy még korai a távozás, hogy utána már csak az özönvíz következhetik. Nem csoda, ha a hasonlót gyanító kormányfő hitelt adott a hízelkedők szavainak, egyre hosszabbra nyújtván a diktatúrát, ezáltal egyre nagyszámú ellenséget szerezvén, egyre inkább előkészítvén a talajt az újabb fejlemények számára.

Amit a hivatalos közlönyök hoztak, az jelen esetben kivételesen igaz volt. Primo de Rivera elsősorban egészségi állapota miatt vonult vissza a kormányzástól. Kimerültségének — hét év óta napi öt órát aludt és tizenhétet dolgozott — egyik gyöngye pillanatában tette fel sorsdöntő kérdését tisztikarához. Ráeszmélt, hogy minden eddigi tettének, minden fáradozásának, a felmutatható eredményeknek ellenére is, a nép zöme ellene fordult; orvosai egyre sürgetőbben ajánlották a visszavonulást; összegyűjtötte tehát tisztjeit, akik a diktatúrához segítettek, és megkérdezte, ellenzik-e távozását. Senki sem elle-

nezte. Maga a király sem. Kétségtelenül ez súlyos seb volt nem hiúságán, hanem nagyon kifejtett szenzibilitásán; csalódottan és elkeseredve adta be lemondását, saját akaratából, külső kényszer nélkül, de a nép örömjongásától kísérve.

Azonnal Párizsba utazott. Odahaza arról írtak az újságok, hogy hazaárulás címén akarnak vádat emelni ellene, a baloldali sajtó a legalávalóbb hangon a legfelháborítóbb vádakkal támadta meg, alig akadt valaki, aki védelmére kelt. Ezért halt meg Primo de Rivera korai halállal, miután hét év alatt legalább húsz esztendőre öregedett és a délceg feketehajú marokkói hősből beteges, őszes aggastyán lett. A nép, mely távozását még ünnepelte, halála hírére a szó szoros értelmében könnyezve fogadta. Temetése impozáns volt, mindenki tudta, érezte, hogy nemzeti hőst kísér utolsó útjára, a kötelességtudás és fáradhatatlan munka mártírját, a tradicionális Spanyolország utolsó gondviselésszerű oszlopát, akinek kidőlte gyászos jósolgatásokra adott alkalmat.

PRIMO DE RIVERA TÁVOZÁSA után a nép egyik napról a másikra úgy érezte, hogy megnyílt előtte a szabadság kapuja és azonnal előállt követelései. Mindenki tudta és vallotta, hogy ezek után immár csak a múlt likvidálása következhetik, az eddigi rendeletek és diktatórikus dekrétumok megsemmisítése, főleg pedig visszatérés az alkotmányosság útjára, vagyis a választások kiírása és az országgyűlés, a cortes összehívása. Ebben az időben ütközött ki sok olyan ellenhatás, melyek jóval később értek teljes kifejtéig.

Megbosszulta magát a diktatúrának az a fenntebb említett balfogása, mely a legszorosabban összekapcsolta saját lényét a monarchia és a királyság fogalmával. Mindenki, legalább is a tömeg gyűlölettel fordult az imént megszűnt uralommal szembe és ez a gyűlölet áthárult a fennmaradt hatalomra, mely amazt létrehozta, eltúrte és segélyezte: a királyságra. A köztársasági mozgalom itt lángolt fel újult erővel, itt növekedett meg a republikánusok száma, kik diktatúra-ellenségekből váltak a korona támadóivá, éppen mert a kettőt összekapcsolták egymással. Már is akadtak jogászok és politikusok, akik bebizonyították a detronizáció jogosságát, mondván, hogy a nép és az államfő viszonya kétoldalú szerződésen alapszik, mely szerződés az alkotmányt jelenti. A király megszegte az alkotmányt, amikor önhatalmúlag feloszlatta a corteszt és hét évig diktatórikus módon kormányoztatta a népet. így tehát már is megszűnt a szerződés érvénye, Alfonznak távoznia kell. Ide fejlődött a hangulat még azok részéről is, akik megnyugvással fogadták Primo de Rivera megújítást jelentő felépését és nem kételkedtek annak jogosultságában.

A másik ellenhatás az eddig elnyomott liberális táborban keletkezett, akik felszabadulva a kényszerült hallgatás alól, kétszeres elkeseredéssel fordultak a konzervatívok, hajdani elnyomóik ellen, valamint a diktatúra által annyira és oly buzgalommal védett vallás, az egyház ellen. A királyság mellett a vallás is sok ellenséget szerzett magának közvetve a diktatúra által.

Rendkívül nehéz volt a helyzet, mely elé a király került. Újabb

kormányfőt kellett kineveznie, akinek rövidre tervezett uralma áthidalást képezzen a diktatúra és az előkészítendő alkotmányos élet között, akinek kötelessége lesz a választásokat kiírni, a diktatúra művét likvidálni, a szigort enyhíteni, a szabadságot visszaállítani — de egyben ellensúlyozni a radikális-felforgató elemek működését, kordába szorítani a szabadság híretől megmámorosodott pártvezetőket; megvédeni a szabadságot, előkészíteni az alkotmányosságot: de egyben fenntartani a rendet, megvédeni az egyházat és a királyságot. Primo de Rivera politikailag sohasem került ilyen nehéz és kényes helyzet elé. Aki ezt sikerrel akarta megoldani, annak legalább is annyi tehetséggel kellett bírnia, mint amekkorával elődje rendelkezett. Nagy emberek azonban csak kivételesen akadnak.

A király választása Berenguerre esett. Talán azért, mert egyike volt a diktatúra legnagyobb ellenzőinek, Primo de Riverának személyes ellenfele, akinek megbízatása előreláthatólag megnyugtató hatással lehetett a népre. Talán azért, mert azok közé a kevesek közé tartozott, akikről tudta az uralkodó, hogy bennük az utolsó pillanatig föltétlenül megbízhatik. Mindenesetre nehezen lehetett volna alkalmatlanabb férfit találni, mint amilyen Berenguer volt. Tulajdonképpen ő az, aki csupa jószándékból és telve buzgalommal egyenesen előkészítette a monarchia rohamos hanyatlását. Elítélni érte azonban nem lehet, meg kell őt érteni.

Berenguert legjobban így lehetne jellemezni: a szomorú ember. Bárhova megy, ahol csak megjelenik, telve jóakarattal, igaz szándékkal, ott baj támad, ott tervei kudarcot vallanak, tettei visszafelé sülnek el. Mint fővezér az 1921. esztendei marokkói harcokban szörnyű veszteségeket szenved, egyszer még hírmondó is alig marad seregéből. Mindent megtesz a vész elkerülésére, de a balszerencse üldözi. A spanyol anyák még nevét is átkozzák, ezerszámra hull el a fiatal gárda a mórok lesből jövő támadásai előtt. Visszahívják, szomorúan tér haza, a király magas rangra emeli, ismeri hűségét, becsületességét, kárpótolja a kudarc szomorúságáért, a balsikerokozta lelkiismeretfurdalásokért. Urának hű szolgája. Egészen katona, aki csak engedelmeskedéshez szokott. Nem a gondolatok embere, nem önálló, iniciatív tetterő. Nincs áttekintése, nincs politikai érzéke, nincs tapintata; semmije sincs, csak határtalan kötelességtudása, végtelen megbízhatósága, becsületessége és a balszerencséje. Kétségtelenül nem tehetséges ember; nem is olyan korlátolt, mint általában gondolják, de képtelen önállóan valamit véghezvinni. Csak parancsokat teljesít, legjobb akarattal, lelkes hűséggel, pontosan, és végül mégis minden rosszul sikerül. Szomorú ember... Már ránézve is ezt lehet megállapítani. Zárkózott, szinte mogorva, bizalmatlan, pedig a tekintete szúrós szemöldöke alatt szinte naivan, de melanchólikusan csillog. Trabális, nagy férfi, lomha és szögletes. Őrmesternek csúfolják, butának tartják, lenézik: ezt ő mind tudja. Föltétien szolgája felkent urának, mást nem is ismer, csak annak parancsait. Soha egyebet nem tett, mint csapatokat vezényelt, értett hozzá, bár egyetlen hadművelete sem sikerült, harcolt Marokkóban, parancsnokolt Madridban, nem törődött a politikával, nem foglalkozott soha vele, lenézte, jófor-

mán unta. Hiányzott is hozzá az érzéke, a diplomáciai hajlékonyság, az ügyesség, a rutin, az áttekintő szem, a tág horizont, a nagyvonalúság. Nem látott messze, nem értett a kártyák keveréséhez, a pózhoz, a nyilatkozatokhoz: csupán ahhoz értett, hogy híven engedelmeskedjék, szinte alázatosan, megadóan és szomorúan.

És a király választása öreá esett.

Egy pillanatig sem habozott, bevonult a „szolgálatra“. Természetesen hiúságának is hízelgett, hogy legnagyobb ellenfelének utódja lett, hogy az ország legfőbb méltóságára emelkedik. Belekerült a káoszba, melyből semmit sem értett, politikába, melyről sejtelve sem volt, nem is lehetett; problémák elé, melyek katonai gondolkodását meghaladták, áramló, sebesfolyású, zuhogó események elé, melyeket nehézkes lépteivel és nehézkes elméjével nem volt képes követni. Nem tudta jóformán azt sem, mi a teendője, nem vette észre a nehézségeket. Ezért telt el oly csendben uralmának eléggé rövid ideje. Nem nyilatkozott; a külföldi újságok azt írták erre magyarul, hogy nagyon óvatos, bölcs és diplomata: pedig csak nem tudott mit mondani. Nem tett semmi elhatározót; hízelgői hirdették, azért nem, mert szabadkezet akar adni az eljövendő alkotmányos életnek: pedig csak nem tudta, mihez nyúljon hozzá. Érdekes jelenség, akárcsak elődjénél: egy év alatt teljesen megőszült a tehetetlen gondban.

A király utasításához mérten a következőket tűzte ki programmul: a diktatúra nyomainak eltüntetése, a rend fenntartása, a választások előkészítése. Az elsőnek derekasan eleget tett. A kezdő időben jóformán semmi egyébvel sem törődött, mint valódi szadisztikus kéjjel semmisítette meg nagy elődjének és nagy ellenségének minden jó és kevésbé jó alkotását. Sorra eltörölte a diktatúra még oly helyes rendeleteit is, amivel egyelőre máris megszerezte a nép rokonszenvét. A választásokat azonban halogatni kellett. Nem ő akarta, ő semmit sem akart; a király parancsolta. Egyre újabb terminusokat írt ki, anélkül hogy a hatással törődne, beült a hadügyminisztériumba, aláírta az aktákat, fogadta az újságírókat és fogalma sem volt róla, hogy az alatt mi történik kifelé, mi forr, vajúdik az országban.

Igen fontos különbség: Primo de Rivera előtt mindig a király által kormányzott monarchia, az ország képe lebegett. Berenguer nem tudott ilyen összefoglaló áttekintést szerezni: ő csak a király személyét ismerte. Csak a trónt látta, nem tudta a kettőt, a népet és a királyt szintetizálni, nem vált politikussá, katona maradt az utolsó pillanatig, hadúrának szolgája. Megtett itt is mindent, amit csak tudott, de most is ügyetlen maradt és szerencsétlen. Ugyancsak enyhén-szigorú volt, akárcsak elődje, azzal a különbséggel, hogy ott volt enyhe, ahol szigorot kellett volna alkalmazni és akkor mutatta ki szigorát, amikor taktikai okokból elnézéssel lehetett volna. Rövidesen mindenkit elidegenített magától, meggyűlöltette magát, akárcsak a legjobb tudásával vezetett marokkói hadjárat alatt. De tovább vonszolta komolyan és értetlenül, kemény fejjel, szűk horizonttal, kötelességtudóan és szomorúan a nehéz terhet, a legnehezebb szolgálót, melyet ura és parancsolója követelt.

A rendet sem tudta fenntartani. Engedékenységet akart tanúsítani, ezért olyan mértékben engedte meg a köztársasági, radikális, királyellenes, anarchista propagandát, hogy ez egyenesen előkészítője és nagyon is hatékony bevezetése volt a köztársaságnak. A cenzúrát felüggesztette, kihirdette a szólásszabadságot, primitív becsületességében meg akarta tartani szavát és eltűrt olyan lázításokat, melyek sehol egybűt vagy senki más alatt meg nem jelenhettek volna. A köztársaságpártiak nyilvános gyűléseket tartottak, hol a király lemondását követelték, a lapok ő és királya ellen uszítottak, mindenünnen forrágásokat jelentettek.

A köztársaság ebben az időben fejlődött ki. Immár megszűnt ábránd vagy körvonalak nélküli terv lenni. A pártok szervezkedtek, kidolgozták a programot, San Sebastianban összeültek, szerződést kötöttek, melyben még azt is megállapították, milyen lesz az új köztársaságban Spanyolország és Katalonia viszonya, megegyeztek a kormány összeállításában, a propaganda további alkalmazásában. Berenguer mindezt nem tudta. A választások előkészületével bíbelődött, mert immár elkerülhetetlennek látszott azok kiírása. A halogatás felbőszítette a népet, a diktatúra ellen alakult új kormány is diktatúrává vált, noha alkotni nem alkotott semmit sem, sőt még a népet is elzárta az alkotás elől. Berenguer a pártokkal tárgyalt, a politikusok természetesen mind kijátszották, kinevették, lenézték, éreztették vele esetlenségét, tapasztalatlanságát. Eltökélt szándéka volt, hogy a választásokon biztosítja a monarchista többséget. Egyszer nyilatkozott, akkor is olyan vakmerőséget mondott naiv ügyetlenségében, hogy le fogja tömi a választásokon a republikánus ellenzékét. Ez nyílt kihívás, a terror előre való bejelentése volt, ami csak fokozta az elkeseredést.

Közben azonban tetté érett a köztársaság, befejeződött a technikai előkészület: kitört a jacai zendülés. Itt végre megint elemében volt Berenguer, a katona. Egy-kettőre leverte a fölkelőket, nem is gondolkodott sokat, a vezéreket a törvényes formák mellőzésével azonnal kivégeztette. Hogy ezzel milyen bajt zúdít magára és a királyra, arra nem gondolt. Csak azt látta, tudta, hogy ura veszélyben forog, meg kell védelmeznie, cselekedett tehát, ahogy a legjobbnak látta; nem az ő hibája, hogy ismét tévedett. Primo de Rivera hét év alatt nem ölt meg egy embert sem. Berenguer már nemzeti mártírokat szerzett a köztársaságnak. Eljárása nagyon elkeserítette a népet, de a hadsereget is. Ezt sem tudta és nem is törődött vele; megalégedetten szemlélte, hogy újabb csend támadt körötte. Hogy ez a vihar előtti csend, azt megint nem is gyanította.

Egyéb szövetségeseket is terelt mellé a balszerencse. Albiaana volt köztük a legveszedelmesebb. Szélhámos arisztokrata, aki a konjunktúrát igyekezett kihasználni. Civil önkénteseket, valóságos rohamcsapatot szervezett a királyság és a diktatúra védelmére. Terrorjával elrémítette a várost. Ahol republikánus vagy liberális összejövetelt hirdettek, megjelent felelőtlen és botokkal, revolverrel fölfegyverzett önkénteseivel és verekedéseket rögtönzött. Katonái hol itt, hol ott támadtak meg védtelen embereket; mindenki tudta, hogy ez Beren-

guer hallgatólagos beleegyezésével, sőt helyeslésével történik. Az újabb diktatúra kezdett tűrhetetlenné válni. A nép még Primo de Riveránál is önkényesebb kormányfőt látott Berenguerben, aki a jacai fölkelés összes résztvevőit — a későbbi köztársaság minisztereit — börtönbe vetette, és aki nem értett hozzá, hogy taktikával leplezze erőszakosságát. Valóban brutális, kíméletlen és önféjű volt, akár egy őrmester. A helyzet a végletekig feszült.

A választások megejtése pedig elkerülhetetlenné vált. A lapok sorra ezt sürgették, a politikusok is erre vártak. Két vélemény alakult ki. Az egyik a király akaratához igazodott: teljes szabadsággal országgyűlést kell választani, melyben minden párt egyaránt ott szerepel. Mások azonban, főleg a köztársaságpártiak, a liberálisok és demokraták, de a jobboldali politikusok közül is sokan alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását követelték. Ez abban állt volna, hogy az alkotmányon változtatásokat eszközölnek és megszorítják a királyi hatalmat. Ezt Alfonz minden erejével és valóságos makacssággal ellenezte. A napilapok, az ABC, El Debate és a Nación kivételével, mind alkotmányozó nemzetgyűlést követeltek, a politikusok is ehhez kötötték közreműködésüket. A király nem engedett.

Berenguer megtette a közvetlen előkészületeket. Kiderült, hogy a vezetők passzív rezisztenciája megakadályozza a jószándékot. Az egyetlen komoly párt, mely hajlandó volt résztvenni az országgyűlésen, Romanonez pártja volt, de hamar kiderült, hogy ő is csak azért teszi ezt, hogy túlsúlyra jutva a parlamentben, azonnal megszavaztassa legális módon az alkotmányozó nemzetgyűlést, hogy azután rögtön föl is oszlassa országgyűlését. A helyzet lehetetlenné vált.

Minden ezen fordult meg: ha a király enged, beleegyezik, hogy jogait az angol minta szerint megnyirbálják és megszűnjön abszolút uralkodó lenni, akkor végérvényesen tisztázódik a helyzet, kész a politikai áthidalás, kész a béke, megszilárdul a királyság. Alfonz azonban hihetetlen csökönnyőséggel megkötötte magát. Látta, hogy az egyre nagyobb nehézségek közepett Berenguerre annak legjobb akarata mellett sem számíthat. Egymásután magához kérte a politika vezéreit. Melquiades Alvarez több ízben volt nála. Alfonz Berenguer helyét, teljhatalmat, mindent ígért neki, ha nyélbeüti a választásokat. Melquiades Alvarez beleegyezett az egyetlen kikötéssel: alkotmányozó nemzetgyűlést kívánt. Nem! A király hajthatatlan maradt, az összes lapok kérték, követelték vagy könyörögtek: alkotmányozó nemzetgyűlést! A király senkire sem hallgatott. Ha Alfonz ez alkalommal engedékenyebb és megérti, hogy a nép akarata előtt meg kell hajolnia, akkor ma nincs köztársaság Spanyolországban. Egyetlen tanácsosa sem bátorította ellenállásra: mégsem alkudozott.

Berenguer megint mindebből jóformán semmit sem értett. Szinte csodálkozott, amikor kiírta a választásokat és azt látta, hogy azokat megtartani nem lehet. A pártok teljes tartózkodása élénk bizonyosága volt, hogy kormánya elvesztette a bizalmat. Közben a pénzügyi nehézségek is föltornyosultak, a peseta rohamos esésnek indult, a nép hangulata mind idegesebb lett, a türelmetlenség nőttön-nőtt. Megértette, hogy hiába minden jóakarata, hiába volt fáradozása, még csak nem is segít-

het a királyon. Beadta lemondása iránti kérelmét, amit a király elfogadott. Visszavonult újabb gyűléssel halmozva, újabb gyászos nyomot hagyva maga mögött, csöndesen, rezignáltan, nagyon szomorúan. Egy év alatt megbuktatta, tönkretette azt, ami számára legszentebb és legnagyobb volt: a királyságot.

EZUTÁN már rohamosan következtek az események. Immár a király személye került előtérbe. De Alfonzo XIII. az utolsó igazi európai monarcha volt. Korlátlan úr, parancsoláshoz szokott. Anyját, Mária-Krisztinát a nép valóságos rajongással övezte. Ez a szeretet származott át beteges fiára is, aki hosszú ideig bírta országa bizalmát. Szerencsétlen házassága azonban, mely nem ajándékozta meg a koronát egészséges fiúutóddal, sokakat elidegenített tőle. Gyenge, beteges fizikuma sok sportot, szabadságot követelt, úgyhogy kénytelen volt többet foglalkozni a vadászattal, mint az államügyekkel. A politikába aktívan ritkán avatkozott. Látnia kellett azonban, amint egyre mélyebbre züllött a politikai élet, a szerencsétlen marokkói háborúk kimerítették az ország erőforrásait, az általános békétlenség közepett a szakszervezetek leple alatt megerősödött az anarchia, fejlődésnek indult főleg Bilbaóban, Barcelonában és Andalúziában a Brüsszeltől a bilbaói központot át irányított kommunizmus, újra jelentkezett a szeparatizmus a katalánok körében. Alfonz király, aki maga is látta, mint halad népe a pusztulás felé, nem tudta az eseményeknek elejét venni. Maga is úgy üdvözölte Primo de Rivera diktatúráját, mint a gondviselés nyújtotta végső menedéket, mely hivatott Spanyolországot és a királyi abszolútizmust — amely kettőt az utolsó pillanatig sem tudta elválasztani egymástól — megmenteni. Sok egyéb kérdésben befolyásolható volt, de itt nem ismert ellentmondást vagy megalkuvást. Lekötelezően kedves, közvetlen, finom és bájos ember, aki szerette a vígságot, vadászkat, a kellemes társaságot. Emellett kötelességtudó is, aki érezte a reá nehezedő felelősséget országával és családi hagyományával szemben. Minden érvelést meghallgatott, hajlandó volt bármely politikussal egyezkedni, de az abszolútizmus elvét sérthetetlennek tartotta, ehhez konokul ragaszkodott még akkor is, amikor a trónjövője függött elhatározásától.

Primo de Rivera meghalt, Berenguer visszavonult; barátai, az összes politikusok alkotmányozó nemzetgyűlést sürgettek; egyedül állt, baráttalanul és tanácstalanul a forgatagban. Még legmegbízhatóbb híve, a monarchia egyik támasza, Romanonez gróf sem helyezte abszolutisztikus terveit. Bizonytalanul kapkodott fűhöz-fához. Sanchez Guerra végre elfogadta a kormányalakításra való megbízatást. Koncentrációs törekvései nem sikerültek, a republikánusok a zavarban érezték és éreztették hatalmukat. Látható volt, hogy a király mindenáron az alkotmányosság útjára akar lépni, de országgyűlés és nem nemzetgyűlés formájában. Ő is sokallta a diktatúrát — de a pártok passzív rezisztenciája és a politikusok összefogása, kik mind alkotmánymódosítást követeltek, ismét szükségszerűen visszaszorították az eddigi diktatúrák felé. Nem maradt egyéb tennivalója, ha a választásokat meg akarta ejtetni, mint önhatalmúlag kinevezni az új miniszter-

elnököt. Mivel pedig a politikusok elhagyták, ismét a legmegbízhatóbb réteghez, a katonasághoz fordult és megettette kormányelnöknek Aznar tengernagyot.

Aznar szintén katona volt; annyira jelentéktelen ember, hogy az új köztársaság még bebörtönzésre vagy perbefogásra sem tartotta érdekesnek, annyira járatlan a politikában, hogy még minisztereit is sorra a királynak kellett kineveznie. Egyetlen tennivaló várt rá: a községi választások megejtése. Ez rövidesen meg is történt; az eredmény ismeretes.

A falvak monarchista többségével szemben az összes tartományi fővárosokban a köztársaság győzött. A király láthatólag megijedt; félt a polgárháborútól és a vértől. Ismét nehéz eldönteni, vajjon helyesen cselekedett-e, amikor a végeredmény monarchista többségének ellenére is visszavonult. Lehet, hogy ha itt marad, akkor még segíthet a helyzeten; lehet azonban, hogy a már békédenkedő és nagy részben republikánus legénységből álló katonaság megtagadja a főbb tisztek iránti engedelmességet és akkor elkerülhetetlen az összeütközés. Alfonz lelkiismerete szavát követte. Visszavonult, nem lemondott, csak elhagyta országát, sőt szerencsét kívánt a köztársaságnak. Teljesen meglepetésszerűleg, váratlanul, zűrzavarban tűzték ki a középületekre a köztársasági lobogót, a nép ujjongott, énekelt, táncolt: de senki sem tudta, mi következik. A jacai kiáltványt aláíró minisztérium átvette Alcalá Zamora vezetése alatt a hatalmat.

Aznar lemondását azonnalra követelték, a mindenütt felbukkanó ravasz diplomata, Romanonez gróf közvetítette a tárgyalásokat, ő bírta rá a kormányt is, a királyt is az engedékenységre, ő eszközölte ki Zamoráéknál a királyi család szabad elvonulását, mely a legrövidebb időn belül elhagyta a fővárost.

Az új kormány a konszolidáció elvével, a radikális-kommunista-szindikalista felforgatások elleni küzdelem programjával átvette a hatalmat és azonnal nekikezdett a nagy leszámolásnak, az egész spanyol történelem likvidálásának, az új Spanyolország megteremtésének. Mindenki elkábult az általános hangulatban, mindenki bizakodott, reménykedett, örvendezett, pedig már a legelső napokban a bizonytalanságnak és a lappangó veszélynek, sok megoldatlan, fogas problémának árnyéka hajolt a köztársasági zászlódíszbe öltözött, örömtüzeket gyújtó félsziget fölé. És megjelent az anarchia, templomok, kolostorok lángbaborultak, tartományok önállósodása fenyegeti az államegységet, — a forradalom tavaszi volt, nem őszi-rózsza nyílásakor, de a jövő?...

NELLER MÁTYÁS